

DOI 10.37491/UNZ.71.9
УДК 347.6

Юрій РЯБЧЕНКО¹

КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА УЧАСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРЕДСТАВНИКА У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

Розкривається значення професійних компетентностей у здійсненні процесуального представництва, визначенню на цій основі подальших напрямів розвитку засад участі представника в цивільному судовому процесі. Підтримано науковий підхід щодо притаманності представництву одночасно двох функцій: право-захисної та власне представницької. Перша зумовлена наданням особі, яка залучена в судовий розгляд, допомоги саме професійного характеру. Друга відображає реалізацію процесуальним представником належних довірителю процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків довірителя. У результаті проведеного дослідження визначено, що найбільш відповідним суспільним реаліям, а також усталеним міжнародним стандартам надання правової допомоги необхідно визнати актуальний підхід законодавця, закріплений у ч.ч. 3, 4 ст. 58 ЦПК України, відповідно до якого альтернативою «адвокатської монополії» є самопредставництво суб'єкта публічної влади чи юридичної особи через уповноважену особу. Обґрунтовано, що такий підхід не повинен розглядатись як зразковий. Перспективою подальшого розвитку засад участі представника в судовому процесі визначено запровадження абсолютної адвокатської монополії, в тому числі і щодо участі у справі суб'єктів публічної влади та юридичних

¹ доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу,
Університет державної фіскальної служби України
0971713748@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-1328-700X>.

осіб. Доведено, що впровадження положень проекту Закону України від 29 серпня 2019 р. № 1013 потребує істотного супроводження шляхом розвитку спеціальних гарантій доступу до суду. Вказано на ризики внесення змін, передбачених цим проектом Закону. Такими ризиками визначено якість правничої допомоги. Вказано на необхідність розробки гарантій компетентного прийняття рішення приватною особою щодо питання представлення інтересів у суді адвокатом або ж особою, яка не має професійних навичок. Вказано на істотний ризик відсутності доступу до правосуддя у випадку участі у справі непрофесійного процесуального представника. Вказано на відсутність ефективних гарантій притягнення до юридичної відповідальності осіб, які не мають статусу адвоката, у зв'язку із неналежним веденням справи. Стосовно адвокатів, то вагомим засобом, визначається притягнення до дисциплінарної відповідальності. Підтримано позицію законодавця, викладену у Законі України від 18 грудня 2019 р. № 390–ІХ щодо визначення такого способу самопредставництва, як участь у суді через уповноважену трудовим договором особу.

Ключові слова: самопредставництво, представник, адвокат, правнича допомога, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, юридична особа.

Сьогодні є неоднакові підходи законодавця щодо визначення передумов участі процесуального представника в судовому процесі (у тому числі і його компетентності), причому ці підходи змінювались діаметрально: наявність спеціальних правничих компетентностей не обов'язкова (ч. 1 ст. 40 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. № 1618–ІV (у первісній редакції) [1]; їх наявність є обов'язковою у всіх випадках (ч. 1 ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. № 1618–ІV (у редакції відповідно до Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147–VIII) [1; 2]; їх наявність обов'язкова, окрім певних випадків (зміни щодо самопредставництва юридичних осіб, суб'єктів публічної влади) (ч.ч. 3, 4 ст. 58 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. № 1618–ІV (у редакції відповідно до проекту Закону України від 15 жовтня 2019 р. № 2261) [1; 3]; їх наявність необов'язкова (слідuje з положень проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)» від 29 серпня 2019 р. № 1013 (Проект № 1013) [4].

Необхідно вказати на значну кількість наукових робіт, що опубліковані останніми роками та присвячені широкому колу питань процесуального представництва: Р. Ф. Гонгалo, В. В. Заборовський, Л. Н. Супрун, Г. О. Світлична, Н. О. Чучкова та деякі інші. Водночас безпосередньо зазначеній проблематиці практично не було приділено наукової уваги. Винятком є лише окремі публікації щодо обговорення наведених вище змін до ЦПК України, а також окремі позиції, що наводяться в пояснювальних записках до відповідних проектів законів України.

Метою статті є розкриття значення професійних компетентностей у здійсненні процесуального представництва, визначення на цій основі подальших напрямів розвитку засад участі представника у цивільному судовому процесі.

Актуальні інститути судового процесу зумовлюють неефективність участі в ньому представника, який не має компетентностей саме професійного рівня. Наприклад, суд не має права приймати докази, подані із порушенням встановлених законом строків (не разом із позовною заявою). Належність таких доказів щодо справи не має значення для суду (ч. 8 ст. 83 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV (в актуальній редакції, відповідно до Закону України від 31.10.2019 р. № 263–IX) (ЦПК України) [1; 5]. Помилки у розрахунку судових витрат можуть зумовити відмову у їх відшкодуванні (за винятком сум сплаченого судового збору) (ч. 2 ст. 134 ЦПК України).

Загальні тенденції, що відображаються у наведених вище змінах до ЦПК України, дають підстави стверджувати про в цілому визнання законодавцем необхідності наявності у процесуального представника компетентностей саме професійного рівня. Це слідує і з положень ЦПК України: суд не зобов'язаний роз'яснювати сторонам їх процесуальні права в усіх випадках (п. 3 ч. 5 ст. 12 ЦПК України), вимога щодо наявності у процесуального представника статусу адвоката (ч. 1 ст. 60 ЦПК України), запровадження такої категорії, як зловживання процесуальними правами (ч. 2 ст. 44 ЦПК України), вчинити які може переважно особа, обізнана у судовому процесі, вимоги щодо повного розкриття доказів на стадії подання позовної заяви (ч.ч. 2, 8 ст. 83 ЦПК України), вимоги щодо подання попереднього розрахунку судових витрат (ч.ч. 1, 2 ст. 134 ЦПК України), процедура врегулювання спору за участю судді (ст. 203 ЦПК України), ефективне проведення якої без участі професійного представника не вбачається за можливе тощо.

Винятком є лише положення Проекту № 1013, якими передбачається скасування вимоги щодо наявності у процесуального представника статусу адвоката.

Застосування функціонального підходу до дослідження наявних положень щодо процесуального представництва дає підстави стверджувати про притаманність представництву одночасно двох функцій — правозахисної та власне представницької. Перша зумовлена наданням особі, яка залучена в судовий розгляд, допомоги саме професійного характеру. Друга відображає реалізацію процесуальним представником належних довірителю процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків довірителя [6, с. 102–103]. Представництву в матеріальному (у першу чергу, цивільному) праві притаманна, як правило, тільки друга функція [7, с. 726]. Наявність першої функції є особливістю виключно процесуального представництва.

Відомий процесуаліст дореволюційного періоду Є. О. Нефедьев вказує про обов'язок повіреного щодо ретельного ведення справи у суді [8, с. 137]. На той час, за твердженням вченого, законодавство передбачало наявність спеціальних вимог щодо повіреного [8, с. 133, 134].

Сучасні міжнародні стандарти розглядають справедливе та ефективно рішення суду як результат, у першу чергу, ефективної взаємодії суду та процесуального представника (див., наприклад, Висновок № (2013)16 Консультативної ради європейських суддів про відносини між суддями та адвокатами від 15 листопада 2013 р.) [9]. Участь адвоката розглядається як невід'ємний елемент сучасного справедливого судового процесу, причому не тільки кримінального, але й інших його видів (див., наприклад, Хартію основоположних принципів діяльності європейських адвокатів). З подібного підходу виходить й Міжнародна асоціація юристів (*International Bar Association* (IBA)), за позицією якої наявність компетентностей саме професійного рівня є необхідною передумовою права на надання платних юридичних послуг, у тому числі і щодо здійснення представництва у судах [10]. Отже, сьогодні виконання правозахисної функції процесуальним представником підтверджується не тільки усталеною вітчизняною практикою, але й історичним розвитком процесуального представництва, а також перспективами його розвитку, що відображені в актуальних міжнародних стандартах.

Втім, вітчизняний законодавець демонструє достатньо різку зміну підходів. Так, Проектом № 1013 [4] передбачається фактичне скасування існуючої вимоги щодо наявності в особи, яка має намір бути процесуальним представником, статусу адвоката. При цьому не запропоновано жодних положень, які б передбачали інші гарантії професійності правничої допомоги, зокрема процесуального представництва. Винятком є лише представництво в межах кримінального судочинства.

Не вдаючись до оцінки відповідності такої ініціативи наведеним вище положенням щодо функцій процесуального представника, історії функціонування процесуального представництва та перспектив його розвитку, необхідно вказати на окремі ризики її втілення.

По-перше, якість правничої допомоги. У переважній кількості юридичних публікацій вказується про загалом вищий рівень надання правничої допомоги адвокатами, аніж юристами, які не мають такого статусу. Це свідчить, що приватні особи не завжди обирають саме адвоката для отримання правничої допомоги, попри існування інституту безоплатної вторинної правової допомоги [11]. Однак мова не йде про випадки представництва суб'єктів публічної влади, стосовно яких наявні особливі обставини, що зумовлюють певні незручності щодо користування послугами адвокатів [12]. Отже, прийняття такого проекту Закону України зумовлює необхідність розробки системи гарантій компетентного прийняття рішення приватною особою стосовно питання: адвокат або ж особа, яка не має професійних навичок, представлятиме її інтереси у суді. Втім, прорахунок «ризиків» представництва інтересів приватної особи «непрофесіоналом», хоча формально й входить до обсягу правової консультації в рамках первинної правової допомоги, але практики такого виду консультацій сьогодні майже немає, гарантувати якість такої консультації практично неможливо. Отже, відповідні гарантії сьогодні практично не розроблені й ефективних шляхів у цьому напрямі не передбачається.

По-друге, усталені теоретичні положення щодо кваліфікованого надання правової допомоги в суді зумовили обрання законодавцем відповідної моделі судового процесу: із вираженими змагальними засадами (ст. 12 ЦПК України), заснованої на диспозитивності (ст. 13 ЦПК України) та процесуальній рівноправності. За таких обставин практично не розробленими залишились механізми попередження та усунення помилок процесуального представника, на відміну від ЦПК України у первинній редакції. З урахуванням фактичної необізнаності довірителя у специфіці змагального судового процесу є істотний ризик відсутності доступу до правосуддя у випадку участі у справі непрофесійного процесуального представника.

Як зазначається у юридичних публікаціях, участь компетентних співробітників суб'єктів публічної влади від їх імені у судовому процесі (самопредставництво відповідно до ч.ч. 3, 4 ст. 58 ЦПК України) має такі переваги: глибока обізнаність співробітників зазначених суб'єктів у специфічних обставинах справи; значно нижча вартість для суб'єктів публічної влади такого способу участі, аніж наймати адвоката [12]. Крім того, необхідно вказати про певну обмеженість можливостей процесуального представника суб'єктів публічної влади, зважаючи на відсутність у нього повноважень щодо реалізації компетенції таких суб'єктів (наприклад, шляхом відмови від позову тощо) [13, с. 164–165].

По-третє, відсутність ефективних гарантій притягнення до юридичної відповідальності осіб, які не мають статусу адвоката у зв'язку із неналежним веденням справи. Щодо адвокатів, то вагомим засобом, про що традиційно вказується у юридичній літературі, постає притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Привертає увагу, крім того, термін «самопредставництво», наведений у ст. 58 ЦПК України. Необхідно вказати на відсутність подібного поняття протягом історичного розвитку поняття інституту представництва. По суті, в цьому випадку мова має йти про особисту участь суб'єкта публічної влади або юридичної особи в судовому процесі [13, с. 165].

З урахуванням наведеного цілком слушною є позиція законодавця, викладена у проекті Закону України від 15 жовтня 2019 р. № 2261 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення в суді» щодо визначення такого способу самопредставництва, як участь у суді через уповноважену, зокрема трудовим договором, особу. Про відповідні мотиви вказується й у пояснювальній записці до зазначеного законопроекту [14].

Проведене дослідження надає підстави для таких висновків.

По-перше, найбільш відповідним суспільним реаліям, а також усталеним міжнародним стандартам надання правової допомоги необхідно визнати актуальний підхід законодавця, закріплений у ч.ч. 3, 4 ст. 58 ЦПК України, відповідно до якого альтернативою «адвокатської монополії» є самопредставництво суб'єкта публічної влади чи юридичної особи через уповноважену особу.

По-друге, такий підхід не повинен розглядатись як зразковий. Перспективою подальшого розвитку засад участі представника в судовому процесі є запровадження абсолютної адвокатської монополії, в тому числі і щодо участі у справі суб'єктів публічної влади та юридичних осіб.

По-третє, впровадження положень Проекту № 1013 потребує істотного супроводження шляхом розвитку спеціальних гарантій доступу до суду.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618–IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16 (07.05.2004). Ст. 1088.
2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147–VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 96 (08.12.2017). Ст. 2921.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення в суді : проект Закону України від 15.10.2019 р. № 2261. *Верховна Рада України*. URL : <http://bit.ly/2W7DREE>.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) : проект Закону України від 29.08.2019 р. № 1013. *Верховна Рада України*. URL : <http://bit.ly/2xzO4zx>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України від 31.10.2019 р. № 263–IX. *Офіційний вісник України*. 2019. № 95 (10.12.2019). Ст. 3140.
6. *Васильєв С. В.* Цивільний процес. К. : Алерта, 2019. 506 с.
7. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2012. 1020 с.
8. *Нефедьев Е. О.* Учебник русского гражданского судопроизводства. М. : Типография Императорского Московского университета, 1908. 404 с.
9. Висновок № (2013)16 Консультативної ради європейських суддів про відносини між суддями та адвокатами : прийнятий на 14-му пленарному засіданні КРЕС (м. Страсбург, 13–15 листопада 2013 р.). *Верховний Суд*. URL : <http://bit.ly/38MeI58>.
10. *Дроздов О. М.* Щодо відповідності проекту Закону № 1013 про скасування адвокатської монополії вимогам статей 157 і 158 Конституції (науковий висновок). *Закон і Бізнес*. URL : <http://bit.ly/3aKrmmu>.
11. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460–VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 51 (15.07.2011). Ст. 2009.
12. Монополія адвокатури для держорганів: на словах просто, а на ділі... *Юридична Газета онлайн*. URL : <http://bit.ly/2TKA2DJ>.
13. *Рябченко Ю. Ю.* Представник та його повноваження у справах за участі суб'єктів публічної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2017. Вип. 47, Том 1. С. 163–166.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення в суді: пояснювальна записка до проекту Закону України від 15.10.2019 р. № 2261. *Верховна Рада України*. URL: <http://bit.ly/39HWsLs>.

Надійшла до редакції 23.12.2019

Yurii RIABCHENKO

University of the State Fiscal Service of Ukraine

Competence as Prerequisite of the Participation of a Procedural Representative in the Court Trial

The article is devoted to importance of professional competences while carrying out procedural representation, as well as to determining on this basis the further directions of the development of the principles of participation of the representative in the civil trial. The author supports a scientific approach of the human right function and the representative one. The first function is a stipulated right of a person involved in the trial to have a professional help. The second one reflects the implementation of the appropriate procedural rights of a trustee by the procedural representative and carrying out the procedural duties of the trustee. As a result of the research it is necessary to recognize the actual approach of legislator, enshrined in Part 3, 4 Art. 58 of the Civil Procedural Code of Ukraine; according to this approach the alternative to the «advocacy monopoly» is the self-representation of the subject of public power or legal entity through an authorized person. It has also been determined that such approach is the most relevant to both public realities and established international standards of legal assistance. It is justified that this approach should not be considered as exemplary. The prospect of further development of the principles of participation in the court trial is determined to introduce an absolute advocacy monopoly, including participation of public authorities and legal entities in the case. It is proved that the implementation of the provisions of the draft Law of Ukraine dated 29.08.2019 № 1013 requires substantial support by developing special guarantees of access to the court. The author has attracted attention to the risks of amendments foreseen by this draft law. These risks include, in particular, the quality of legal aid. It has been pointed out the need to develop guarantees of competent decision-making by an individual regarding the issue whether a lawyer or a person with no professional skills will represent his or her interests in the court. There is a substantial risk of lack of access to justice in the case of non-professional procedural representative.

It is pointed out that there are no effective guarantees of bringing to legal responsibility persons who do not have the status of a lawyer due to the improper conduct of the case. As to the lawyers, the important means is determined by bringing them to disciplinary responsibility.

It has been supported the position of the legislator stated in the Law of Ukraine dated 18.12.2019, № 390–IX, regarding the definition of such a participation in the court as self-representation through an authorized person according to employment contract.

Keywords: *self-representation, representative, lawyer, legal assistance, public authority, local self-government body, legal entity.*